

РОЗДІЛ І.

**Актуальні проблеми вивчення доби Української революції
(до 100-річчя Першого зимового походу та Чортківської офензив)**

УДК 94"1914/1918"(477.82)+"1917/1921"(477.82)

Геннадій Бондаренко,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА І УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ НА ВОЛИНІ: НАСЛІДКИ І УРОКИ

Анотація: У статті проаналізовано причини та обставини Першої світової війни, головні напрями формування та боротьби за утвердження національної державності на території Волині. Також виокремлено наслідки тих подій для української державотворчої справи. Очевидно, що проблема потребує окремого неупередженого дослідження.

Ключові слова: Перша світова (Велика) війна, бойові дії, Українська революція 1917–1921 рр., Волинь, волиняни, національно-визвольна боротьба.

Annotation. The article analyzes the causes and circumstances of the First World War, the main directions of formation of and struggle for the establishment of the national statehood in the territory of the Volyn. In addition, the author identified the consequences those events for Ukrainian state-making affairs. In the view of authors, it is obviously that the topic requires a separate impartial and unprejudiced research.

Key words: The First World (Great) War, military actions, Ukrainian Revolution 1917–1921, Volyn, Volynians, national-liberating struggle.

Революції і війни часто стоять поруч у часі. Революція – явище, яке визначається спробами змін або докорінними змінами в суспільстві, зокрема, в ідеології, політиці, економіці, соціально-класовій структурі, управлінні суспільством (державою). Вона може бути завершеною або незавершеною, частковою, тобто охоплювати окремі сторони життя суспільства, а саме: економіку, політику, ідеологію, світогляд. Прикладом незавершеної революції є англійська XVII ст., російська – 1905–1907 рр. Прикладом революції світогляду є географічні відкриття XV–XVI ст., відкриття принципу історизму. Революцією політичною і соціальною була Помаранчева і Революція гідності в Україні XXI ст.

Сучасність вимагає з нових позицій подивитися на історію. Необхідно дати оцінку тим революціям і війнам XX і XXI століть, які торкалися українських земель та українців в різних державах, особливо в Австро-Угорській та Російській імперіях, у СРСР. Ці нові позиції – існування суверенної Української

держави і української нації.

Війни і революції постійно супроводжують людство. Але варто зауважити, що людство не живе за рахунок воєн і революцій. Людство живе за рахунок відтворення себе, збереження, розвитку та використання власного історичного досвіду. Ті народи, які жили за рахунок воєн і грабунків зникли в історичному часі, оскільки вони або асимілювалися із завойованими, або самі гинули, а держави завойовників – розпадалися, коли вже нічого було завойовувати. Після кожної війни і революції необхідно відтворити себе, економіку, освіту, науку, культуру, традиції, які свідчать про історичний досвід поколінь. Цей досвід не може перериватися в часі, інакше етнос, народ, нація зникне з карти світу. Отже, якщо неможливо відвернути війну чи революцію, то слід вийти з неї з найменшими втратами і з можливостями відтворення суспільства.

Коли постає проблема воєн, революцій і героїв, то слід визначати, очевидно, героїзм людини за вчинками, а не виставляти ідеологічні та політичні штампи як критерії героїзму. Найчесніша і найсправедливіша історія, в тому числі й воєнна, була б та, яка не дає ідеологічних і політичних оцінок, хоча без таких оцінок вона не обходиться. Українська революція і воєнна історія захоплює чимало тем, які стосуються подій світового, міжнародного значення, але на які не мали вирішального впливу ні Волинь як регіон, ні його мешканці.

Із встановленням з вересня 1939 р. радянської влади у Західній Волині, більшовикам для її утвердження необхідно було створити певну систему виховання та ідейно-політичної роботи. Найкращим підходом до вирішення цього питання було вибрано вивчення та використання революційних традицій боротьби робітників і селян, політичних організацій. Таких прикладів революційної боротьби у часи трьох революцій в Російській імперії у XX ст. було чимало, у тому числі й на теренах Волинської губернії і Волинського воєводства. Більше уваги було приділено революційним подіям 1917–1921 рр. Отже, пошукова краща робота від 50–60 років XX ст. була спрямована на вивчення і відтворення подій, якими відзначались роки революцій та громадянської війни. Дуже мало уваги приділялось існуванню і діяльності інших – не більшовицьких організацій, отаманщини, які одержували, як правило, ярлик контрреволюціонерів, у тому числі й органам місцевого самоврядування, які намагались в інтересах місцевого населення, підтримувати різні уряди, що встановлювали свою тимчасову владу в Україні та на місцях. Обмежений, а часто й закритий доступ до архівних джерел, документів і матеріалів не давав можливості достатньо об'єктивно вивчати історію краю і такого складного для нього початку XX ст. Це стосується також Зимового походу військ УНР. Основна маса документів, які запроваджувались до наукового обігу, стосувалась революційної боротьби, історії компартії, її осередків та діячів.

Чим далі у часі опиняються події Першої світової війни і революції, тим

більше з'являється поглядів та оцінок різних історичних шкіл і напрямів. Хоча частина з них, особливо основних воюючих сторін, продовжує відбивати старі доктрини у концептуальних підходах. Сучасність вимагає з нових позицій подивитися на історію. Необхідно дати оцінку тим подіям, революціям і війнам XIX і XX століть, які торкалися українських земель та українців в різних державах, особливо в Австро-Угорській та Російській імперіях. Ці нові позиції – існування сьогодні суверенної Української держави і української нації.

Українська воєнна історія захоплює чимало тем, які стосуються подій світового, міжнародного значення, але на які не мали вирішального впливу ні регіон, ні його мешканці, які були під пресом геополітики і політики окупантів.

Дуже важливо, щоб патріотичне виховання на воєнній історії не створювало протистояння і суперечливих думок, які його деформують. Виховна робота має бути вдумливою і відповідати сучасним потребам держави і армії, її доктрині. Вона має враховувати регіональну історію на основі історико-краснавчих досліджень.

З погляду на минулі століття, у яких змінювалося становище українських земель та українців, виникає думка про стереотипи мислення в оцінках щодо їхнього статусу і становища. Кожна держава, яка володіла українськими землями, намагалася обґрунтувати своє право на володіння ними Такою була радянська держава, тому її стереотипи продовжують найбільше шкодити формуванню національного світогляду і політиці української державності. Частина політиків продовжує виражати ідеї та погляди вже не існуючої держави та ідеології, на жаль по всьому пострадянському просторі, окрім Російської Федерації, яка формує свою політику не лише як правонаступниця СРСР, але й як суверенна і незалежна держава, яка сьогодні стала на позиції створення нової імперії.

Історичні оцінки минулого, у тому числі революційної й воєнної історії, мають бути з урахуванням оцінок історії та політики сучасних держав, які багато у чому продовжують логіку «окупаційного мислення», хоча і не територіального, крім Російської Федерації, але світоглядного. Звичайно, що найбільше це стосується тих держав-сусідів, у складі яких знаходилися або знаходяться українські землі і в арміях яких були представлені українці.

Якщо у минулому відбувалося втягнення України та українців у воєнні події, то сьогодні відбувається втягнення її у воєнно-політичну історію колись воюючих сторін на свій бік. Варто виробити власну національну концепцію воєнної історії, відсторонену від зверхності інших воєнно-політичних доктрин і намагань підпорядкувати її власним ідеологічним та політичним потребам. Конкретні краснавчі регіональні дослідження мають сприяти цьому. Достатньо того, що Україна втратила впродовж століть частину етнічних територій, а українці несли важкий тягар різних асиміляторських тенденцій у політиці та культурі. Слід розставити акценти стосовно сучасних оцінок Української

революції 1917–1921 років і доктрин воюючих сторін та геополітичних проблем різних часів, від давньої та середньовічної історії і до початку XXI ст. у цьому контексті варто розглядати й 100-річчя Української революції й перший зимовий похід Дієвої армії УНР 1919–1920 років.

Перша світова війна, від початку якої пройшло більше 100 років, як суспільне явище, що мало і досі має вплив на подальшу європейську та світову історію, тягарем лягла на долю Волино-Поліського краю та його людей. Про це свідчить аналіз суспільних процесів як перших повосенних років, так і наступних десятиліть.

Втім, події Першої світової війни у нашому краї свідчать про те, що саме тут проявилася необхідність виборювати власну незалежність поляками, фінами та українцями. Національне питання в Європі було важливим чинником участі у Першій світовій війні тих народів, які прагнули до незалежності і створення власної держави. Не випадково більшовики у своїй ході до захоплення влади використовували гасла: «Перетворити світову війну у громадянську», і «Право націй на самовизначення». Саме на фронтах Першої світової війни формувалися політичні сили і лідери, які очолили революційні рухи, а згодом і держави.

Аналіз шкільної програми і підручників показує, що вивчення минулого українського народу і його окремих територій часто вписується через історію інших держав і народів не підпорядковано проблемам розуміння існування незалежної сучасної Української держави із власною внутрішньою і зовнішньою політикою та інтересами внутрішнього розвитку в галузі освіти, науки, виховання громадян відповідно до Конституції і формування громадянського суспільства.

Таким чином, для аналізу уроків Першої світової війни і революції, що стосується України, зокрема, Волині і Полісся, необхідно вникнути в ту ситуацію, що сьогодні ми маємо розглядати ці явища з позицій існування Української держави та її історико-політичних інтересів. Тим більше, що втрати, які понесла Україна і її окремі регіони до сих пір не пораховані і не визначені у різних вимірах економіки, соціології, демографії тощо. Що стосується регіональної історії та альтернативних шкільних підручників то вони мають чітко відповідати державним програмам, які формують історичне мислення і політичну культуру.

Події Першої світової війни і революції ставлять кілька цікавих питань перед викладанням історії, а саме: Чію історію ми вивчаємо? Для чого ми її вивчаємо? Яку частину у цій історії займає вивчення причин, результатів і наслідків війни для долі України і, зокрема Волині?

Серед розмаїття публікацій варто виділити ті, що стосуються політичної історії, зокрема: книга В. Г. Дмитрука, що охоплює різні події Української революції і боротьби з польським режимом та розповідає, зокрема, про

сірожупанну дивізію, яка певний час дислокувалася у Луцьку. Втім, більшість публікацій зв'язували війну з революційними подіями і революційними військовими частинами. Ще у радянський час дослідники звернули увагу на значення впливу на революційні події у краї Першої світової війни і військових частин.

Продовжується до тепер вивчення війни і революції, яке у шкільних підручниках представлено на основі розкриття воєнних дій, героїки тих часів без аналізу уроків та наслідків для регіонів. Волинь у Першій світовій війні це не лише Луцький прорив і генерал Брусилов, це долі тисяч краян, які потрапили у вир війни, яка наклала відбиток на наступні два десятиліття, що призвели до революції, визвольної боротьби і Другої світової війни, у якій знову українські землі стали тривалим театром воєнних дій у Європі. Окупаційні адміністрації, гроші, окупаційні поштові відправлення та економічні проекти пограбування краю створювали несприятливі умови для життя людей, які виїздили за межі театру воєнних дій, кидали свої оселі та господарства, шукаючи кращої долі. Сучасна гібридна війна викликала також несприятливі умови життя і відтік українців за межі України.

Мабуть кладовища і поховання, насипи і кургани ховають чимало таємниць про тих, хто назавжди залишився у цій землі так і не зрозумівши своєї місії. Польські, литовські, німецькі, австрійські, угорські, російські поховання можна знайти у нашому краї. Саме вони свідчать про трагедію тих, хто в них похований і про трагедію нашої порубіжної землі, яка часто була об'єктом чийось зазіхань. Цю тему, ще потрібно досліджувати.

Впродовж останніх років, що стосувалися 100-річчя Першої світової війни та революції у Волинській області було суттєво розширено діапазон вивчення тем, які торкалися початків формування нових держав та їх збройних сил, зокрема, Польщі з Пілсудським на чолі, Фінляндії – з Манергеймом, революційних частин українських та російських. Саме війна стала каталізатором прискорення спочатку революціонізації військ, а також поширення революційних ідей, а згодом подій на теренах Росії та Європи.

Вимагає вивчення також становище Волині у часи існування Центральної ради, Гетьманату, Директорії. Кожний з цих урядів намагався зміцнити свою владу у Волинській губернії, але це було складно, особливо у прифронтовій зоні. Частково про події того часу розповідає В. Дмитрук [1]. Багато матеріалів про Гетьманат, про П. Скоропадського і В. Липинського зібрала фундація імені В. Липинського, яка започаткувала у Луцьку і Затурцях присвячені йому читання [2]. Ця традиція мала місце і у наступні роки. До 80-ї річниці Першої світової війни у Луцьку в 1994 р. вже проходила цікава конференція «Документально-художня проза про Першу світову війну» [3], яка зібрала науковців з багатьох міст України, краєзнавців, письменників і стосувалася проблем її висвітлення в художній, історичній та публіцистичній літературі.

Вже на цій конференції важлива увага була приділена долі краю і його людей, що вплинуло на розуміння місця і ролі подій при історичних і політичних оцінках міжнародних, європейських і, нарешті, українських.

Деякі праці волинських дослідників були присвячені окремим подіям Першої світової війни, які раніше в радянській історіографії достатньою мірою не розглядались. Частина цих публікацій вийшла у наукових збірниках Волинського, а згодом Східноєвропейського університету. Воєнній історії краю було присвячено історико-краєзнавчі конференції, у яких брало участь широке коло вчених, у тому числі по Першій світовій війні. Опубліковано збірники матеріалів, доповідей і повідомлень, зокрема у 19 і 30 випусках «Минуле і сучасне Волині та Полісся» [4]. Втім, найбільш змістовними і комплексними є монографії О. Дем'янюка [5], що охоплюють події у Волинській губернії, пов'язані з воєнними геополітичними, економічними та іншими питаннями її розвитку 1914–1921 рр. Окреслено ряд важливих аспектів воєнно-політичного і соціально-економічного впливу Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр. не тільки на розвиток території, а й на формування національної свідомості українців. Ще одна монографія стосується доби Центральної ради і висвітленню подій революції, що щільно переплелися з проблемами воєнного характеру і революціонізації військ. Автор згадує синьожупанну і сірожупанну дивізії, відповідно пов'язані з Ковелем і Володимиром-Волинським.

Однак згаданих публікацій мало для того, щоб більш повно відтворити картину тогочасної багатостраждальної Волинської землі та її людей. Дослідників ще чекають документи багатьох архівів і приватних зібрань. На жаль вже не можна знайти живих свідків для відтворення усної народної історії, тому це є важливий урок для сучасників, які мають зберегти свідчення тих, хто пережив наступні не менш буремні події пов'язані з Другою світовою війною та її наслідками. Живучими залишаються колишні воєнні доктрини сторін, що воювали, які мають вплив на вивчення і осмислення минулих подій. Тому і була проведена історико-краєзнавча конференція 23 жовтня 2013 р. у Луцькому педколеджі і видано матеріали «Волинь напередодні Першої світової війни» [6], яка мала на меті розповісти про цю війну, що їй передувало і 100-річчя якої дасть поштовх до того, щоб враховувати існування держави Україна, котрій більше 25 років і давати належні оцінки саме з позицій її існування як суверенної і незалежної. Така позиція звучала і на круглому столі у 2014 р., де виступали дослідники цієї теми науковці і краєзнавці. Матеріали круглого столу були опубліковані у часописі «Українське державотворення» [7]. У ньому було представлено ще ряд окремих номерів, присвячених темам воєн і революцій XX ст.

Наша держава тепер не може мати на меті втягнення власного народу у подібні в минулій історії ситуації, коли розігрувалася українська карта у європейській та світовій політиці. Інтереси власні та орієнтація на власні сили

мають бути основою внутрішньої та зовнішньої політики на всіх рівнях, починаючи з регіонального. Саме така точка зору, на думку автора, має лежати в основі наукової, пошукової, історико-дослідницької діяльності, виховної роботи та краєзнавчої освіти в усіх закладах освіти, культури, науки.

Круглий стіл у 2016 р. з історії Першої світової війни зібрав у с. Тоболи багато дослідників воєнної історії краю. Події, які відбувались тоді вказують на різні проблеми, що виникли у військових і населення краю. Серед них були і ті, що спричинилися у зв'язку з використанням зброї масового знищення, шляхом застосування газових атак. Початок квітня 1916 р. став трагічним кроком в історії воєн. І ці події відбувались на Червищанському плацдармі у Камінь-Каширському районі Волинської області, де крім круглого столу відбулося перепоховання у с. Рудка двох воїнів Першої світової війни, які загинули на цьому плацдармі (Села Червище, Рудка і Тоболи знаходилися на цій території). Учасники круглого столу оглянули поховання у с. Тоболи, де представлені воїни обох воюючих сторін. Підсумки роботи круглого столу були опубліковані в часописі «Літопис Волині», а також стаття Г. Гулька і М. Якименка про Червищанську трагедію [8].

Після польської окупації на Волині постійно точилась боротьба проти режиму влади. Вона виливалась не лише у мітинги, страйки і демонстрації, а й навіть, у партизанську боротьбу. Частина досліджень і публікацій в історико-краєзнавчій літературі та у пресі стосувалась боротьби волинян за визволення з-під влади панської Польщі і возз'єднання з іншими українськими землями, що відбито у цілому ряді публікацій. Зокрема, краєзнавці торкалися подій проведення першотравневих демонстрацій в Турійську (1923), Луцьку (1930), (1934), під Колмами (1935), в с. Мизово (1936) і с. Смідин (1939), висвітлювали Ковельський, Олицький і Дольський селянські страйки, партизанський рух у 1932 р. тощо [9].

Обґрунтування прагнення українців Волині до возз'єднання тоді з Радянською Україною становило і становить значний інтерес для історичної науки. Тому можливо варто вважати події в Західній Україні, і, зокрема на Волині, продовженням Української національної революції до 1939 р.

Частину думок, які висловлені у цій статті автор виклав у збірнику «Волинь у роки Української революції 1917–1921 років» [10], який зібрав біля 30-ти публікацій дослідників з України.

Джерела та література:

1. Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України (Нарис історії Сірожупанної дивізії). Т. 1. / В. Г. Дмитрук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2002. – 286 с.
2. Перші та другі читання пам'яті В'ячеслава Липинського: Українська національна еліта. Проблеми влади в Україні. Життя і творчість В. Липинського. – Луцьк-Львів, 1996. – 112 с.
3. Документально-художня проза про Першу світову війну. Матеріали і тези допов. та

- повідомлень міжнародної наук.-теоретичної конференції. – Луцьк : Б. в., 1994. – 196 с.
4. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Маневиччини та Полісся. Матеріали XIX Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 21–22 вересня 2006 року, м. Луцьк – смт. Маневичі. – Луцьк, 2006. – 69 с.; Минуле і сучасне Волині та Полісся: Сторінки воєнної історії краю. Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24–25 березня 2009 р. Збірник наукових праць. Випуск 30. – Луцьк : Пульс, 2008. – 454 с.
 5. Дем'янюк О. Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках / О. Й. Дем'янюк. – Луцьк : Твердиня, 2011. – 320 с.; Дем'янюк Олександр. Волинь в Українській революції: доба Української Центральної ради : монографія / О. Дем'янюк. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2018. – 232 с.
 6. Волинь напередодні Першої світової війни. Науковий збірник. М-ли наук.-практ. конф., м. Луцьк, 23 жовтня 2013 р. / Упоряд. О. Дем'янюк, А. Кравець. – Луцьк : ЛПК, 2013. – 116 с.
 7. Українське державотворення: проблеми і сучасність. Збірник наукових праць присвячений 100-річчю від початку Першої світової війни. Вип. IX. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2014. – 164 с.
 8. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Ч. 17 / Голов. ред. І. Коцан. – Луцьк, 2017. – С.43–57.
 9. КПЗУ – організатор революційної боротьби: Спогади колишніх членів Комуністичної партії Західної України. – Львів, 1958. – 313 с. (про Волинь сс. 100–107, 152–155, 234–238, 239–266, 297–300); Літовчук А. Це було на Волині / А. Літовчук // Жовтень. – 1957. – № 3. – С. 93–105; Максимов С. Комуністи Волині – організатори боротьби трудящих проти загрози війни, на захист СРСР (1929 – вересень 1939 рр.) / С. Максимов // Український історичний журнал. – 1967. – № 9. – С. 64–70.
 10. Бондаренко Геннадій. Дослідження революційних і воєнних подій 1917–1939 рр. на теренах Волині / Г. Бондаренко // Волинь у роки Української революції 1917–1921 років. Зб. наук. праць. Упоряд. А. Г. Шваб. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. – С. 232–245.

УДК 930.2"1919"(477.84)+025(477.82)

Олена Бундак,

Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»

«ЧОРТКІВСЬКА ОФЕНЗИВА» У ФОНДАХ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ ДЛЯ ЮНАЦТВА

Анотація: У статті проаналізовано матеріали фондів Волинської обласної бібліотеки для юнацтва, що стосуються Чортківської офензиви – найбільшої наступальної операції українсько-польської війни 1918–1919 рр. яка стала яскравою сторінкою української бойової слави.

Ключові слова: Чортківська офензива, Західноукраїнська Народна Республіка, збройні сили, стратегічні плани.

Annotation. The article analyzes the materials of Volyn Regional Library funds for youth concerning the Chortkiv offensive - the largest offensive operation of the Ukrainian-